

Грига Матяш

**ПЕРШИЙ ГОЛОВА БІБЛІОТЕЧНО-АРХІВНОГО ВІДДІЛУ
(ДО 120-ЛІТТЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О.С. ГРУШЕВСЬКОГО)**

На зламі літа й осені 1997 р. збіглися два ювілеї, дві непересічні дати в історії української культури – 80-річчя заснування Бібліотечно-архівного відділу при Департаменті мистецтв Генерального секретаріату справ освітніх Центральної Ради та 120-ліття від дня народження його першого голови – Олександра Сергійовича Грушевського. На жаль, обидві події пройшли майже непомітно, без людних імпрес і гучних промов. Проте, прагнучи об'єктивно висвітлити кожен етап історії України (і, зокрема, героїчну й водночас трагічну добу Центральної Ради), сучасні науковці не повинні обходити мовчанкою доволі яскравий період історії архівної справи, як то було притаманно радянській історіографії. У зв'язку з цим важливим видається не лише з'ясування основних проблем архівістики 1917 – 1918 рр., а й дослідження особистого внеску співробітників Бібліотечно-архівного відділу і зокрема його керівників (О.Грушевського, В.Модзалевського) у розбудову архівної справи в тогочасній Україні.

Зародження (у 1960-х рр.) і активний розвиток (з початку 1990-х рр.) грушевськознавства як окремого напрямку історичних студій, що постав за межами України та переріс у визнану в світі міждисциплінарну науку – окрему наукову ділянку українознавства, засвідчив неабиякий інтерес науковців і громадськості до творчої спадщини видатного українського історика М.Грушевського та членів його родини. Зрозуміло, що основні наукові дослідження грушевськознавців (С.Білокозя, Л.Винара, І.Гирича, Я.Дашкевича, А.Жуковського, В.Заруби, Л.Зашкільняка, С.Кіржаєва, Я.Малика, Р.Пирога, В.Ульянівського, Ю.Шаповала та ін.) розгорталися навколо біографії, творчої та наукової спадщини Великого Українця. Водночас плідний і багатий здобутками “найновіший період наукового грушевськознавства” (датований Л.Винаром із початку 1990-1991 рр.), пов'язаний з початком “відродження української національної історіографії в Україні”¹, засвідчує розширення горизонтів грушевськознавчих студій, зростання інтересу до життя та долі К.Грушевської, О.Грушевського. Важливим кроком у розвитку грушевськознавства було виокремлення й становлення “Міжнародного Товариства Грушевського” при УІТ (1991 р.) і створення у м.Києві (згідно з рішенням Київського міськвиконкому №87 від 3 лютого 1992 р.) Історико-меморіального музею Михайла Грушевського”, співробітників якого ведуть велику наукову-дослідну та пошукову роботу щодо встановлення найменших фактів і подій, пов'язаних із родиною Грушевських. Водночас і ухвала Ювілейної наукової конференції “Михайло Грушевський в історії України”, що відбулася 19-20 жовтня 1991 р. в Нью-Йорку та стала значною культурною подією в науковому та громадському житті діаспори, наголосила на необхідності “з'ясувати долю родини академіка М.Грушевського, зокрема його дочки Катерини (відомої дослідниці), дружини Марії, брата Олександра та ін.”². Нині на часі всебічне дослідження життєвого і творчого шляху О.Грушевського – молодшого брата “батька української історіографії”, представника відомої родини Грушевських³, свого часу добре знаного літературознавця, етнографа, історика, джерелознавця й архівіста.

Олександр Грушевський народився 12 серпня 1877 р. у сім'ї Сергія Федоровича Грушевського та Глафіри Захарівни Опокової (Опокевич). У той час родина, в якій підросли син Михайло та донька Ганна, проживали на Кавказі у м.Ставрополь, куди Грушевські переїхали з м. Холма після призначення 1869 р. Сергія Федоровича інспектором народних шкіл Терської області. Через рік після народження Олександра батька було переведено до Владикавказу. Саме тут у серпні 1888 р. хлопчик розпочав навчання у Владикавказькій класичній гімназії, вступивши одразу до 2-го класу. Як згадував він пізніше в автобіографії, початкову освіту здобував вдома з допомогою батька та старшої сестри, яка й підготувала його до вступу в гімназію.⁴ “Під впливом батька, що заховав тепле привязанне до всього українського – мови, пісні, традиції”⁵ з раннього дитинства формувалася національна свідомість Олександра, виникало захоплення українським фольклором, історією. Обмеженість спілкування з ровесниками спонукала хлопця до читання, розвивала

вдумливість, розважливість, самостійність мислення. Під час навчання у Владикавказській класичній гімназії (1888-1893 рр.) він захоплювався математикою та фізикою, але водночас любив історію й літературу. Його вабили ті предмети, що вимагали не стільки пам'яті, скільки розумового напруження⁶. Неординарні здібності учня були помічені класним наставником Т.Кохідзе і неодноразово відзначалися "нагородою 1-го ступеня".

Свої наукові пріоритети Олександр визначив не без вагань, і зважаючи на те, що інтереси родини зосереджувалися на гуманітарних науках. Після закінчення гімназичного навчання з трьох шляхів, які захоплювали його увагу: на медичний факультет, що "обещал деятельность, более богатую непосредственно пользою для общества", на правничий – що приваблював "науками общего характера – историею и энциклопедиею права, политической экономиею"⁷ та на історико-філологічний, він обрав останній. Навчаючись на історичному відділі історико-філологічного факультету Імператорського університету св. Володимира у Києві, юнак не зрадив своїм уподобанням – слухав виклади на I – II курсах правничого факультету, захоплювався античною філософією. Після остаточного визначення "російської історії як предмета дослідження" здібний студент на двох старших курсах починає відвідувати практичні заняття з джерелознавства у семінарі проф. В.Антоновича, працюючи під керівництвом видатного вченого над історією Русі домонгольського періоду. Тут він прилучається до роботи з першоджерелами, усвідомлює значення архівних матеріалів для історичних студій, розпочинає дослідження Пінського Полісся, опираючись на багатоаспектну документальну історико-етнографічну базу і широко користуючись порадами В.Антоновича, М.Грушевського, В.Іконнікова. Слід наголосити, що Михайло Сергійович як старший брат багато в чому допомагав становленню Олександра як ученого-історика, опікувався рівнем його наукової роботи. Традиції семінару В.Антоновича Олександр Сергійович буде пізніше застосовувати у своїй науково-педагогічній діяльності.

Університетське навчання О.Грушевський закінчив у 1899 р. з дипломом I ступеня та золотою медаллю за працю "Турово-Пинское княжество". Диплом про вищу освіту, виданий О.Грушевському 11 червня 1899 р., засвідчував "весьма удовлетворительные" знання випускника з російської історії, грецької та латинської мов, стародавньої історії та історії середніх віків, історії церкви, історії слов'янських народів та нової філософії і надавав право "причислення к потомственному гражданству" і "поступления в гражданскую службу в чине X класса"⁸.

По закінченню університетського курсу "магистрат русской истории Киевского университета" не втратив жаги наукового пошуку. 1900 р. він перебуває у науковому відрядженні у Австрії та Німеччині, захоплено працює у музеях, бібліотеках, архівах, поглиблюючи свої знання з питань доісторичної доби середньої та східної Європи, історії романського Середньовіччя. А після повернення видає у 1901 – 1903 рр. серйозну історичну працю у 2-х частинах "Пинское Полесье: Исторические очерки (XI – XIII вв.)"⁹.

Важливим етапом у житті О.Грушевського була науково-педагогічна діяльність у Новоросійському університеті як приват-доцента кафедри російської історії (січень 1907р. – вересень 1908р.), куди його привело зацікавлення проблемою заселення Наддніпрянщини. Саме тут він отримав премію за спецкурс, присвячений добі Петра I, прочитаний російською мовою, і догану за читання лекцій із історії України українською мовою. Як відомо, О.Грушевський першим розпочав у Новоросійському університеті читання спеціального курсу з історії України, але незабаром отримав попередження від попечителя Одеського учбового округу. "Натомість студентство зустріло виклади на українській мові з великим задоволенням". Нема де поставити додаткових стільців, казав смотритель університетського будинку (на Преображенській вулиці)", – згадував Олександр Сергійович¹⁰. Тематика лекцій переносилася на семінари, проводилися також практичні заняття з невеликим гуртком вдома або в залі одеської "Просвіти", голова якої М.Комар щиро вітав кожен реферат членів гуртка. Але вже у березні 1908 р. за наказом Міністра народної освіти приват-доцентові О.Грушевському (разом із деканом історичного факультету – фон Штерном, який висловлював задоволення з приводу зацікавлення студентів історією) було оголошено догану за українську мову та запропоновано негайно перейти на "єдиний общегосударственный язык". Погрози звільнити з посади у разі повторення подібного не були марними. Олександр

Сергійович змушений був залишити стіни цього навчального закладу: “прийшлося пакувати книжки та посилати портьє готелю “Пасаж” за білетом на городську станцію”.¹¹

Впродовж 1908-1916 рр. історик проживав за межами України, зберігаючи вірність своїм світоглядним цінностям і науковим уподобанням. Він викладав у вищих навчальних закладах Москви (1909 р.) й Петербурга (з 1910 р.) “малоросійську” історію, співпрацював із російськими науковими часописами “Известиями отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук” (1906 – 1917 рр.), “Журналом Министерства народного просвещения”, зосереджуючи наукові зацікавлення на історико-біографічних дослідженнях. Впродовж 1908-1911 рр. він створив цілу галерею портретів визначних істориків, фольклористів, етнографів (М.Костомарова, П.Куліша М.Максимовича, М.Маркевича, І.Франка).¹² Варто зазначити, що, працюючи у Московському та Петербурзькому університетах, Олександр Сергійович намагався створити у стосунках із своїми студентами особливу наукову атмосферу, яку він відчував на заняттях у семінарі В.Антоновича. Тому паралельно з університетськими лекціями (як і в Новоросійському університеті), він проводив семінари та практичні заняття “з невеличким гуртком на дому”. У семінарі працювали над джерелами та писали реферати й залікові роботи; в гуртку українознавства розроблялися проблеми, не пов’язані з курсами та семінаром. Серед студентів та гуртківців О.Грушевського цього періоду були О.Баранович, Г.Голоскевич, І.Крижановський, Л.Чикаленко, О.Шульгин та ін.

Перебуваючи на посаді приват-доцента Петроградського університету, за порадою О.Шахматова, О.Грушевський звернувся до великого князя Костянтина Романова із проханням про “високе заступництво” за брата – Михайла Сергійовича, засланого з родиною до Сибірська.

Повернулися брати до Києва майже одночасно, одразу поринувши у вир бурхливих подій доби визвольних змагань. Зокрема О.Грушевський брав активну участь у створенні першого Українського народного університету. Саме Олександр Сергійович виголосив доповідь про організацію навчального закладу, який був би “народним по складу слухачів та вповні науковим по системі викладів”¹³ на поважному зібранні – другому засіданні “в справі утворення університету”, у якому брали участь лектори літніх курсів товариства “Праця”, представники “Українського наукового товариства у Києві”, товариства “Шкільна Освіта”, “Просвіта”, “Праця”. Він же розробив і один із варіантів навчального плану, розглянутого історико-філологічною комісією (О.Грушевська, О.Грушевський, А.Лобода, І.Огієнко, Г.Павлуцький, І.Свенцицький). За цим планом, із 3-х років навчання перший мав бути присвячений “забороненому” українознавству. Після відкриття Українського університету – “величного храму вільної української науки на вільній українській землі” — О.Грушевський – приват-доцент (пізніше – професор), товариш голови президіуму правничого факультету, першим деканом якого був Б.Кістяківський. Водночас він очолює бібліотечну комісію університету, у розгортанні діяльності якої йому допомагає дружина Ольга Олександрівна (до шлюбу – Парфененко), яка працювала бібліотекарем цього навчального закладу.

З вересня 1917 р. О.Грушевський очолив Бібліотечно-архівний відділ при Департаменті мистецтв Генерального секретаріату справ освітніх Української Центральної Ради. Як відомо, у структурі Департаменту мистецтва, який складали відділи: пластичних мистецтв, театральний, музичний, охорони пам’яток старовини і мистецтв, художньої промисловості, бібліотечно-архівний відділ з’явився пізніше за інші. Його створення не лише доводило усвідомлення вченими-гуманітаріями, котрі працювали в Центральній Раді, ролі та значення архівів для молодого Української Держави, а й підкреслювало турботу уряду про збереження безцінної скарбниці пам’яті – архівів і водночас розуміння ним важливості наукового опрацювання архівних документів. Беручись за цю нелегку справу в складних умовах революційної доби, О.Грушевський добре розумів свою відповідальність за доручену справу, а тому взяв на себе “левоу частку” роботи на цій ниві, зосереджуючи увагу як на архівній, так і на бібліотечній справі, та водночас здійснюючи керівництво Педагогічним музеєм. Передусім він прагнув довести широкому загалу, що “архіви це основа для розвитку студій про минуле українського народу, бо мало хто з дослідників минулого українського життя може обійтись без архівних матеріалів в своїх наукових студіях”¹⁴. Архівні матеріали, що

відклалися у фондах ЦДАВО України та ЦДІА України у м. Києві дають підстави стверджувати, що О.Грушевським було розроблено оригінальну модель організації архівної справи. Згідно з нею, загальне керівництво, координацію теоретичних досліджень і практичних робіт мав здійснювати Бібліотечно-архівний відділ, при якому б створювалися:

- а) археографічна комісія з архівним гуртком для розроблення теоретичних проблем архівознавства та наукового опрацювання архівних документів;
- б) наукова бібліотека з читальним залом для обслуговування дослідників;
- в) редакція спеціалізованого часопису "Пам'ятки" для публікації документальних матеріалів.

Відділу повинні були підпорядковуватися Національний архів, спеціалізовані архіви (як то: Музей-архів війни й революції) та районні архіви. У напрямі наукового опрацювання документів відділу мали підпорядковуватися реорганізовані та новостворені архівні комісії (як-то: Волинська архівна комісія у м.Острозі). У зв'язку з цим у планах відділу було:

- створення Українського Національного Архіву;
- підтримка існуючих районних архівів та створення (при необхідності) нових;
- наукове розроблення архівних документів;
- координація наукових археографічних робіт, що проводилися архівними комісіями (та відкриття нових комісій);
- створення реєстру українських документів, що знаходяться у російських архівах для повернення їх Україні;
- видання спеціального археографічного часопису "Пам'ятки";
- "рятування ушкоджених приватних архівів та архівів установ"¹⁵.

Окрім того, при відділі планувалося заснувати дві комісії: бібліографічну й археографічну (з 6-8-ми членів) для розроблення теоретичних і практичних проблем своєї компетенції. При комісіях передбачалося створити бібліографічний і архівний гуртки "з тих, хто має відповідні знання і бажає допомогти праці" Комісії¹⁶. Ці інституції в подальшому мали перспективу науково-дослідної установи.

З метою виконання цих планів співробітниками відділу О.Барановичем, О.Грушевською, В.Дем'янчуком, Т.Фаранюком, під керівництвом О.Грушевського шляхом листування налагоджувалися стосунки з архівними комісіями (Катеринославською, Полтавською, Таврійською, Чернігівською), місцевими відділами товариства "Просвіта" (Кам'янець-Подільською, голова К.Солуха); залучалися до співпраці з відділом відомі вчені та дослідники-аматори (С.Глушко, Д.Онацький, В.Щербаківський, та ін.); проводилося анкетування архівів України; у періодичних виданнях оприлюднювалися заклики Генерального секретаріату народної освіти до громадянства України щодо збереження "друків теперішнього часу" для майбутніх дослідників. Не всі плани втілилися, але О.Грушевський докладав максимальних зусиль до матеріалізації ідеї рятування народного багатства – документальних пам'яток, звертав увагу широкого загалу на високу наукову вартість архівних документів (Як-то: у статтях 1918-1919 рр. "Сучасне українське архівознавство", "Наші наукові потреби", "Стежки і шляхи української науки" та ін.) Таким чином, важко погодитися з усталеною в історіографії думкою про те, що "его бесславное существование ничем положительным не закончилось" (А.Грінберг)¹⁷. Бібліотечно-архівним відділом на чолі з О.Грушевським було закладено основи висунутої його правонаступником – Архівно-бібліотечним відділом Головного Управління Мистецтв і Національної Культури (голова В.Модзалевський) загальної архівної реформи в Україні 1918 р., що передбачала створення Національного архіву Української держави у Києві та Губерніальних архівів і Комісій на місцях. Отже, за відсутністю реальних результатів поступу у реорганізації архівної справи доби УЦР, важливим можна вважати внесок Бібліотечно-архівного відділу Генерального секретарства справ освіти УЦР (з 9 січня 1918 р. – Народного міністерства освіти УНР) у розбудову теоретичних основ подальшого розвитку архівного будівництва в Україні.

Склавши обов'язки голови Бібліотечно-архівного відділу, О.Грушевський не припиняє кипучої діяльності і не зрікається співпраці з архівними установами в Україні. Впродовж першої половини 20-х років він – керуючий історичним циклом Вищого інституту народної

освіти ім. М. Драгоманова, член Наукової ради інституту, керівник Секції історії українського права при Правничім товаристві, член бюро УНТ в Києві, директор Постійної Комісії для складання історично-географічного словника українських земель (з березня 1919 р.), дійсний член Науково-дослідної кафедри історії України під керівництвом академіка М. Василенка (1922 – 1923 рр.), де він очолював секцію литовського періоду. У голодні роки військового лихоліття й розрухи О. Грушевський не лише працює організаційно й науково¹⁸, а й підтримує тісні контакти з братом, який перебуває у еміграції, виконуючи його доручення. Так, наприкінці 1921 р. було створено віденський “Комітет помочі голодним України”, метою якого була матеріальна підтримка робітників науки, літератури, мистецтва та культури, а також широких кіл інтелігенції, робітників та селян. Головою комітету став М. Грушевський. Окрім нього, до Президії входили поет Олександр Олесь (О. Кандиба) та письменник Ю. Ткаченко (Сірій). Українські емігранти душею вболівали за своїх співвітчизників, піклуючись про справедливий розподіл відісланого: на Україну йшли посилки з одягом, взуттям, харчами. Філії комітету було створено у Києві, Львові, Чернівцях. Київську філію очолював О. Грушевський, згуртувавши навколо себе людей, яких знав особисто і яким довіряв: О. Грушевська, О. Корчак-Чепурківський, В. Кричевський, І. Мар’яненко, Н. Ткаченко, Є. Черняхівський. Вони брали участь у розподілі посилок, щоб ті дійшли за призначенням. Така діяльність не залишилася непоміченою Київським губернським відділом ДПУ: у вересні 1923 р. на О. Грушевського була заведена справа як на учасника петлюрівського руху та націоналіста, який підтримує зв’язки з зарубіжними вченими. Але цього разу підстав для арешту не знайшлося...

На початку 20-х років О. Грушевський не припиняв співпраці з архівними установами. Ним були детально розроблені оригінальні варіанти “Положення про архівно-археологічний інститут” та програми археографічних курсів. Усвідомлюючи важливість проблеми підготовки кадрів для архівних установ, він відгукнувся на запрошення Укрцентрархіву прочитати лекції на перших курсах архівних працівників, які відбулися в два етапи: 1-14 червня у Харкові (для представники архівних установ із Катеринослава, Полтави) та 3-19 серпня - у Києві (для архівістів Вінниці, Одеси, Чернігова). На курсах були прочитані лекції з архівознавства, архівного законодавства, історії України тощо, проведені практичні заняття з палеографії, архівної техніки, філігранології, дипломатики. Професор О. Грушевський прочитав у серпні 1923 р. на заняттях у Києві, які проходили в приміщенні Центрального історичного архіву (вул. Короленка 22-а, Софійське подвір’я) два курси: “Архіви УРСР” та “Українські архівні матеріали в західних архівах”¹⁹.

Після повернення з еміграції весною 1924 р. М. Грушевського й організації ним історичних установ Грушевський-молодший очолює Секцію соціально-політичної та економічної історії Науково-дослідної кафедри історії України, став дійсним членом Археографічної комісії ВУАН, членом редколегії журналу “Україна”, “Записок історико-філологічного відділу ВУАН”, під його редакцією вийшло 3 томи “Історично-географічного збірника ВУАН” та ін. З погляду архівістики варта уваги робота О. Грушевського у АК ВУАН, яку очолював О. Гермайзе. Так, за дорученням комісії вчений опрацював архівні джерела з історії міського землеволодіння часів Гетьманщини, оприлюднюючи результати своїх пошуків у виданнях Історичної секції ВУАН; прилучився до розроблення правил археографічних публікацій у складі спеціального редакційного комітету, до якого ввійшли також М. Грушевський, О. Гермайзе, К. Лазаревська, Є. Тимченко; взяв участь у роботі “передз’їздивської” квітневої наради, скликаній Укрцентрархівом напередодні Першого Всеукраїнського з’їзду архівних працівників (8-13 травня 1926 р.) для обговорення проблем видавничої діяльності, удосконалення мережі архівних установ та підвищення кваліфікації архівістів. Учасники наради підтвердили правомірність рішення Колегії Укрцентрархіву від 27 лютого 1926 р. про реорганізацію наукового галузевого часопису “Архівна справа” у науково-популярний і наголосили у зв’язку з цим на необхідності розширення кола авторів. Як свідчить протокол наради, було запропоновано запросити до співпраці у журналі О. Гермайзе, М. Корциловича, Н. Полонську, М. Тищенка, та ін.²⁰ Окрім того, О. Грушевським було розроблено “Положення про Історично-археографічні курси при Катедрі історії українського народу”. Курси існували як семінар для підготовки “наукових дослідників-

спеціалістів в археографічній та бібліотечній справі”²¹ та передбачали ознайомлення з теоретичними курсами української історіографії, історичної методики й історичної критики, палеографії, дипломатики, історії графіки й друкознавства, бібліотекознавства, друкознавства та практичні заняття в архівах. Отже, як бачимо, О.Грушевський не залишався осторонь життя архівної системи, хоча фактично вже не був її співробітником.

Активна наукова, педагогічна й організаційна діяльність О.Грушевського обірвалася у липні 1933 р. – погром історичних установ ВУАН торкнувся і його долі. Вченого звільнено з посади “за повний саботаж в науковій роботі, за виготовлення низької по якості та шкідливої по змісту своєї продукції, за вороже ставлення до міроприємств щодо зміцнення роботи ВУАН та її установ”²². А у серпні 1938 р. Олександра Сергійовича заарештовано як “одного з керівних учасників антирадянської української націоналістичної терористичної організації”. Впродовж багатьох місяців допитів літній хворий вчений мужньо відкидав висунуті проти нього звинувачення, визнаючи себе лише переконаним націоналістом-“самостійником” і послідовником ідей брата. Засуджений у жовтні 1939 р. до 5 років заслання до Казахстану, він назавжди залишив батьківщину. Відбував покарання у м. Павлодарі, працював рахівником і мріяв про можливість наукової роботи, понад усе прагнув зняти з себе пляму необгрунтованого звинувачення. За життя цього не сталося, Олександр Грушевський помер 1943 р. після довгої хвороби у одній із лікарень Іртишського р-ну Павлодарської області. Сталінська завірюха замела його сліди, лише у вересні 1989 р. вченого реабілітували на підставі Указу про відновлення справедливості щодо жертв репресій сталінізму.

На жаль, донині життєвий та творчий шлях вченого-патріота залишається маловідомим. Відповіді на численні запитання щодо нез’ясованих фактів біографії й особливостей наукової спадщини О.Грушевського дасть лише ґрунтовне дослідження з залученням широкої джерельної бази.

¹ *Вичар Любомир*. Вступ до науки грушевськознавства. // Український історик. – 1996. – № 1-4 (128-131). – С. 27.

² Резолюції Ювілейної наукової конференції в Америці, присвяченої 125-й річниці від дня народження академіка Михайла Грушевського. / *Вичар Любомир*. Михайло Грушевський – історик і будівничий нації: Статті і матеріали. – Нью-Йорк-К.-Торонто, 1995. – С. 271.

³ Про О.С.Грушевського див.: *Верба І.В.* Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // УІЖ. – 1996. – № 5(410). – С. 136–138; Життєпис і спис праць проф. О.С.Грушевського. // Записки історично-філолог. відділу. – 1923. – Кн. II–III. – С. 134–136; *Качкан В.А.* З родоводу Грушевських (Олександр Грушевський – історик, етнограф, літературознавець). // *Качкан В.А.* Українське народознавство в іменах: У 2 ч. Ч. 2. Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995. – С. 160–171; *Матяш І.Б.* Модель організації архівної справи в Україні доби Центральної Ради. / Центральною Радою і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. В 2-х частинах. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 285–291; *Пиріг Р.Я.* Доля брата М.С.Грушевського – Олександра була типовою для української інтелігенції 1930-х років. // Літ. Україна. – 1993. – 15 липня; *Пиріг Р.Я.* Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924–1934). – К., 1993. – С. 162–169; *Юркова Оксана.* Фундатор історичної географії України / Історичний календар – 97. – К., 1996. – С. 247.

Важливі архівні джерела до вивчення життя та долі О.С.Грушевського відклалися в українських архівосховищах: ЦДА України у Києві (Ф. 1235), ЦДАВО України (Ф. 2581), ЦДАГО України (Ф. 263), ДАК (Ф. 936), ДА Одеської області (Ф. 45) та ін., а також за її межами, зокрема у Росії: ДАРФ (Ф. 63), архів РАН (Ф. 134) та ін.

⁴ ЦДА України, м. Київ: Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1048. – Арк. 11.

⁵ *Грушевський М.С.* Автобіографія, 1906 р. / Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С.Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – С. 198.

⁶ Там само.

⁷ Там само. – Арк. 11.

⁸ Там само. – Арк. 16.

⁹ Друга частина книги вперше була видрукована на сторінках “Університетских известий” (1902–1903 рр.). Для друку окремою книжкою вона була значно доповнена і доопрацьована. Всього до книги включено 110 актів: а) акти 1471–1566 рр., що стосуються історії Пінського Полісся, б) акти 1561–1563

- рр., вибрані з книг Пінського міського суду.
- ¹⁰ Грушевський Олександр. Український народний університет // ЛНВ.-1917.-Т.67.-Кн.1.-С.321.
- ¹¹ Там само.-С.322. Див також: ДА Одеської обл. Ф.45.-Оп.9.-Спр.10.-Арк.81, 82, 112, 117. Та *Хмарський В.М., Белоусова Л.Т.* М.С.Грушевський і одеські науковці // Архіви України.-1996.-№1-3(238).-С.65.
- ¹² Див. Праці *О.С.Грушевського*: "Из харьковских лет Н.И.Костомарова" (СПб.,1908, 65 с.); "Н.А.Маркевич: Из прошлого украинской литературы и историографии" (СПб.,1911, 82 с.); "Ранние этнографические работы Н.И.Костомарова" (СПб.,1911, 44 с.) та ін.
- ¹³ *Грушевський Олександр*. Український народний університет...-С.323.
- ¹⁴ ЦДІА України, м.Київ:Ф.1235.-Оп.1.-Спр.1075.-Арк.1.
- ¹⁵ ЦДАВО України:Ф.2581.-Оп.1.-Сп р.227.-Арк.7.
- ¹⁶ ЦДІА України, м.Київ:Ф.1235.-Оп. 1.-Спр.1056.-Арк.52.
- ¹⁷ ЦДАВО України: Ф.72.-Оп.1.-Спр.19.-Арк.39-40.
- ¹⁸ Заслугою *О.С.Грушевського* справедливо вважає *І.В.Верба* "збереження в умовах військового лихоліття та розрухи 1918-1920 рр. Історичної секції УНТ-тієї установи, на основі якої після еміграційного поневіряння створив свою історичну секцію ВУАН Михайло Грушевський" (Див.: *Верба І.В.* Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х років/УІЖ.-1996.-№ 5(410).-С.136).
- ¹⁹ ЦДІА України, м.Київ: Ф.1235.-Оп.1.-Спр.1057.-Арк.5.
- ²⁰ ЦДАВО України: Ф.14.-Оп.1.-Спр.212.-Арк.25.
- ²¹ ЦДІА України, м.Київ: Ф.1235.-Оп.1.-Спр.1057.
- ²² ЦДАГО України: Ф.263.-Оп.1.-Спр.64688.-Арк.11.

Оксана Коваль

ВАДИМ ЛЬВОВИЧ МОДЗАЛЕВСЬКИЙ
(до 115-ої річниці від дня народження)

Вадим Львович Модзалевський (1882-1920) – відомий історик-джерелознавець, генеалог, архівіст, життєвий і творчий шлях якого заслуговують окремого вивчення¹. Він належав до покоління, яке не лише досліджувало минувшину українського народу, а й будувало нову українську державу в роки революції. Як багато хто з його ровесників і соратників, В.Модзалевський прожив дуже мало, але пережив і здійснив більше, ніж можна зробити в часи соціальної стабільності. Загалом, — можливо, саме в цьому ознака того революційного часу, — при ближчому ознайомленні з його біографією пізнаєш особистість неординарну, дещо імпульсивну, нездатну до спокійного, розміреного життя; постійне прагнення новизни та кипучої діяльності, настільки напруженої, що їй не могло витримати слабке від природи здоров'я.

"Сопоставля условия жизни В.Л.Модзалевского с тем, что он сделал в области изучения Украинской истории, генеалогии и искусства, приходится удивляться тому, как много он сделал: жизнь беспрестанно преследовала В.Л., человека исключительной доброты и мягкосердечия, и создавала совершенно невозможные условия личного существования"², — так пише про В.Модзалевського його близький друг, історик літератури, пушкініст, а з 1917 р. — видавець газети "Чернігівський голос", М.Гофман.

Народився В.Модзалевський 28 березня 1882 р. в Тифлісі, де на той час служив його батько, Лев Миколайович — відомий педагог і мовознавець, автор популярного підручника "Очерки истории воспитания и обучения" та віршів для дітей. Ріс у Петербурзькій губернії, у батьківському маєтку Гарі (село Івановське Гдовського повіту), навчався у Першому кадетському корпусі, потім закінчував Миколаївське інженерне училище. Рід Модзалевських походив із України, з Лівобережжя і, можливо, саме це відіграло вирішальну роль у виборі Вадимом Львовичем наукових зацікавлень. Після закінчення училища (1902 р.) місцем проходження служби він обрав 14-й саперний батальйон, розташований у Києві, центрі наукового життя України. Перебування тут остаточно визначило предмет досліджень